

- промышленности въ с.-Петербургъ. Выпускъ первый. Отдѣль I / Н.А.Семпликевичъ. – С. Петербургъ, 1913. – с. 115–120.
26. Шестакова О. Ганна Собачка (1883-1965). Мистецтво природи, або природа мистецтва. Історико-культурні дослідження Анатолія Заїки [Електронний ресурс] / Олена Шестакова – Режим доступу до ресурсу: <http://be-inart.com/post/view/1032>.

* * *

УДК 35.075:37 (477.53)«185/192»

Л. Літвішко

УЧАСТЬ ЗЕМСТВА У РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ЗІНЬКІВЩИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті аналізується стан розвитку освіти жителів Зіньківщини в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. На основі вибіркового аналізу доповідей Зіньківської повітової Земської управи, постанов Надзвичайних Зіньківських повітових зібрань, Зіньківського повітового зібрання авторка наголошує на активній та благодійницькій участі земства в розвитку освіти досліджуваного краю.

Ключові слова: *земська управа, повітове земство, повітові збори, приходські училища, повітове училище, попечитель, церковно-приходські школи, стипендіати земства, «учительські з'їзди», комітет грамотності, «педагогічний музей», спілка допомоги учительським дітям.*

Невичерпним джерелом історико-краєзнавчих досліджень є документи земства, особливо постанови, в яких висвітлюються питання, якими в першу чергу воно опікувалася, зокрема, деякі аспекти в галузі освіти можна прослідкувати на прикладі діяльності Зіньківського повітового земства в галузі освіти, тому актуальність статті є беззаперечною.

Стосовно зростання кількості шкіл та в них учнів протягом другої половини ХІХ і початку ХХ століття, журнали повітових зборів подають наступні статистичні дані. У 1866 році у Зіньківському повіті існувало 27 сільських приходських училищ та шкіл і в них навчався 841 учень, працювало 16 вчителів (з них 13 священники), 11 помічників учителя (козаки, міщани, дяки) [4, с. 53]. У 1815 році було засновано перший

навчальний заклад. За документами 1872 року вказується, що на одну тисячу чоловік в Зіньківському повіті припадало 10 учнів і 2 учениці [12, с.51]. Відсоток учнів до загального числа дітей шкільного віку у 1896 році становив 34% і дівчаток до загальної кількості школярів – 21% [15, с.85-87]. На 1903 рік у Зіньківському повіті налічувалося 121 заклад початкової освіти (народних училищ – 44, церковно – приходських шкіл – 69, єврейських – 8 із кількістю учнів – 6 655. Їх навчали 119 учителів [15, с.15], переважно з середньою освітою, вищої не мав ніхто. Згідно прийнятого 1908 року Закону про обов'язкову освіту, в повіті було відкрито 11 нових шкіл [2, с. 258]. У земських школах на 1 січня 1909 року навчалось 4097 учнів : 3455 хлопчиків і 642 дівчинки, на 1910 рік – 4724 учні (хлопчиків 3884 і дівчаток 840) [16, с.65]. Полтавське губернське земство ще в 1867 році зверталось до Міністерства народної освіти про введення обов'язкової загальної освіти, на що отримало відповідь, що питання розглядається Міністерством [5, с.165]. За звітними документами у 1913 році функціонувало 102 школи, 194 комплекти де навчалось 6868 учнів. Констатується, що класи були переповнені, переважно 35 осіб, більша частина – 207 дітей залишилася поза школою, а вчителів працювало 193 [6, с.208-209].

Аналіз наведених кількісних показників свідчить про зростання рівня освіченості населення, але цей процес відбувався повільно і питання обов'язкової початкової освіти повністю не вирішувалося. Постанови Зіньківських повітових земських зборів, дають змогу дослідити, яким чином відбувалося зростання і удосконалення освіти в повіті. Земська управа, при своїй обмеженості в коштах, шукала шляхів щодо підвищення якості освіти. Про це свідчать ряд документів, розпочинаючи з 1869 року. Так, було складено проект удосконалення Зіньківського повітового училища, щоб учні його могли вступати в четвертий, або третій клас гімназії. Резолюція попечителя Київського округу була така: «...изменение программы уездного училища введением в курс преподаваемых наук Естественной Истории, не согласно с Высочайше утвержденным уставом 8 декабря 1828 года, которым должны руководствоваться помянутые училища и на этом основании оно полагает, что Естественную Историю следует отнести к необязательным предметам... необходимо учредить курсы не одного нового языка, но обоих то есть. французского и немецкого». Пропонувалося, залишивши існуючу програму, доповнити години в позаурочний час, запросити вчителів і встановити їм відповідну зарплату. Закупити додаткові наочні посібники на суму 220 крб. та розширити на 100 крб. фонд бібліотеки [13,с.48-49]. Прохання Зіньківської повітової управи було передано з Києва до Петербурга Міністерству народної освіти.

Також, земство не залишало надії щодо будівництва нових приміщень для шкіл, оскільки багато їх перебувало у найнятих. Так, підтримало заяву попечителя Опішнянського сільського приходського училища, підтвердивши матеріалами перевірки незадовільні умови навчання та доповнивши побажанням обрати для будівництва зручніше місце. Згідно документів, протягом 1870-80- х років у новобудови перейшли чотирнадцять шкіл, а в 1900-х – сорок. Одночасно, потрібно відмітити, що не завжди Земська управа йшла назустріч побажанням освітян і досить скрупульозно підходила до питання витрати коштів. Про це свідчать ряд рішень, хоча б про відмову призначення у 1872 році Зіньківському приходському училищу постійну дотацію. Обґрунтовано це тим, що для даного закладу жертвуються не малі кошти, а збільшення їх потягне за собою підвищення земських податків.

Міністерство освіти відкриваючи нові школи, які дійсно були необхідні, зазвичай намагалася покласти основний тягар на населення. Така ситуація була постійною, починаючи з перших років існування інституту земства. З численних прикладів можна назвати такі. У 1872 році Міністерство звернулося до управи взяти на себе, якщо не повністю, то частково ,утримання одного двокласного і двох однокласних сільській училищ, які воно планувало відкрити . Приміром, на 1909 рік було виділено дежавою на відкриття нових шкіл 31 220 крб, то земству прийшлося докладати ще 18 228 крб 11 коп. (три четверті копійки). Коли за розпорядженням Міністерства з 1912 року в народних училищах зобов'язувалося увести в програму навчання «гимнастики и военного строя ... воспитание в духе патриотизма, преданности Царю и родине, уваженію к Отечественной истории, долга по обязанности гражданина», земські збори повинні були затвердити додатковий кошторис. Хоча для цього необхідно було асигнувати спеціальний кредит [7, с.45 – 47].

На початок ХХ століття, сільські навчальні заклади в своїй більшості мали злиденні умови. Як записано у постанові земських зборів 1912 року в деяких школах немає навіть столів, шаф і лавок та іншого обладнання. В підсумку висловлюється надія, що на основі закону від 9 травня 1911 року нові школи будуть обладнуватися за рахунок дотації Міністерства, а старі забезпечуватимуться за рахунок земства. Проте, відмічається, що передбачена законом сума 200 крб. не може забезпечити всім необхідним школу, а отже земству прийдеться доплачуватиме 65 рублів і на нововідкриті. Наведемо перелік стандартного комплексу устаткування школи: парти двомісні (по системі Ерісмана – 25 штук, класний стіл, книжкова шафа, дошка, стіл і тумбочка у квартиру вчителя, умивальник для учнів, годинник , вішалка на 50 учнів, вішалка в учительську, стіл і диван в учительську, стільці (6 штук), бочечка для води учням з кружкою

і краном, стіл на кухню, простий диван на кухню [8. с. 47 -50]. Таке становище склалося, в першу чергу, через фінансову неспроможність місцевого населення, Проте, можна зробити висновок ще й іншого характеру. Увага до потреб освіти залежала і від складу «гласних», коли значний відсоток скликань припадає на поміщиків – в такі періоди рішення приймалися більш консервативні. З окремих доповідей і виступів видно, що земство дбало про охорону учнів від негативного морального впливу. Зокрема, у своїх постановах зверталось до місцевих властей з проханням перенести, наприклад, питний заклад від Заїченської школи через те, що школярі бачать «всякие беспорядки и безобразия» і «слушают всякие неудобные выражения» [1, с. 333]. Пропонувалося перенести міський базар з центральної площі м. Зінькова, де поряд була гімназія, в інше місце містечка.

У кожному протоколі земського зібрання обов'язково порушувались питання вчительства. Виходячи з потреб для нововідкритих шкіл, земство постійно було змушене просити вищестоящий губернський орган виділити додаткові кошти для стипендіантів педагогічних закладів, які готували вчителів. Дефіцит їх особливо став гострим у 1909 році. В цих умовах пропонуються використовувати в школах на посаді вчителів 16-17 річних випускників повітових училищ, стипендіантів земств, які повинні відпрацювати певний термін, виходячи з міркувань, що 14-річні стипендіати до 17 років втратять набуті знання, пропонують призначити їх помічниками сільських учителів.

Не залишалися поза увагою і можливості підвищення кваліфікації педагогів. У 1871 році Губернська земська управа, підтримана повітовими зборами, звернулася до Міністерства освіти за дозволом на відкриття учительських «з'їздів», але воно відмовило. Тоді, закладені на це гроші, вирішено було використати для поїздки найбільш «достойних» учителів на курси, влаштованих Комітетом грамотності на політехнічній виставці у Москві. У складі п'ятнадцяти чоловік від Полтавської губернії були двоє і від Зіньківського повіту, як зазначалося у постанові повітової управи: «...с целью возможного их усовершенствования в способах преподавания...», і доповнено, що дані вчителі «...должны будут дать подписку в том, что они обязуются посещать курсы и доставить о том свидетельство распорядителей курсов. В противном же случае, должны будут возвратить полученные от земства деньги» [11, с. 58-59]. «Пізніше, розпочали працювати повітові курси для вчителів, про що є щорічні свідчення. В листопаді 1914 році, хоча тривала Перша світова війна, йде мова на засіданнях земства про асигнування на курсову підготовку, екскурсії, збільшення суми винагороди за сумлінну працю, оплати посади лікаря в у вищому початковому училищі міста, прирівнення оплати праці запасних

учителів до основних. Навіть, пропонується облаштувати «педагогічний музей», тобто методичний кабінет [3, с.178].

У документах Земської управи можна прослідкувати еволюцію вчительської заробітної плати на протязі більше, ніж півстоліття. Якщо вона в 60-х роках XIX століття становила 60 – 100 рублів на рік, то на початку XX століття (1903 р.) низьку зарплату земство платило вчителям 50-100 крб., яких було 39, а 56 отримували 200 і вище. У 1909 році, Земська управа стверджує, що вчителі повіту одержують 360 крб на рік, а «законовчителю» доплачують 30 крб. за клас-комплект [17, с. 84]. Як видно з документів, у перші роки заснування земством шкіл при встановленні заробітної плати обов'язково керувалися якісним показником роботи працівника. Так, було вирішено збільшити її учителью Грунської церковно-приходської школи до 80 рублів, мотивуючи: «число учеников в этой школе год от года увеличивается и по результатам своим они не уступают ученикам сельских училищ» [9, с. 38]. Також, збори постановили з таких же міркувань доплачувати викладачам Зіньківського приходського училища Міністерства Народної освіти до призначеної їм ставки 84 крб. 87 коп., ще 66 крб., також прийняли на себе зобов'язання щорічно доповнювати до коштів міністерства на училище зі своїх сум по 1500 р. у рік. Земство платило за квартиру вчителя, виділяло кошти на літературу, підвищення кваліфікації, було членом спілки допомоги учительським дітям, подавало допомогу при лікуванні туберкульозу тощо.

Влада ніколи належим чином не дбала про школу і в такому разі земство приймало рішення про відстоювання прав освіти. Більш демократичні склади земського зібрання вдавалися до використання засобів освіти для піднесення культурно-освітнього рівня всього населення. Були випадки, коли земська управа висловлювала протест, як це було у випадку заборони попечителем Київського навчального округу проводити (у вільний від занять час) у шкільних приміщеннях спектаклів, концертів та народних читань. Своє право на це управа обґрунтувала законодавством і не побоюлася звернулася у вищі державні інстанції про вирішення протиріччя між законом і позицією попечителя [14, с.91-93]. Названі факти будуть неповні без одного цікавого моменту: у доповіді ревізійної комісії при перевірці бібліотечного складу встановлено, що «по прежнему валяются масса книг и брошр на украинском языке, недозволенных к продаже, на сумму до 5 т. рублей. Предлагаем каким то образом избавиться от этого баласта» [10, с.214]. З вище сказаного випливає, що література перебуває там давно і якщо її не викинули, то нею користуються, а вимога їх знищити свідчить про настрої перевіряючих і працівників складу.

Таким чином, вибірковий аналіз протоколів, постанов Зінківського повітового земства, дають можливість зробити наступні висновки: по-перше – земство, не дивлячись на обмеження його в коштах і діях відіграло позитивну роль в організації навчання дітей, в результаті чого кількість письменних людей зростала; по-друге – в міру своїх можливостей відкривало нові школи, забезпечувало учительськими кадрами, дбаючи про підвищення їх кваліфікації та матеріальне забезпечення; по-третє – звертало увагу на підвищення загальнокультурного рівня всього населення Зінківського повіту; по-четверте – ідучи у фарватері державної політики, демократичні земські гласні, відстоювати інтереси громади; по – п'яте – поставлена перед необхідністю дати мінімум освіти населенню, держава всіляко намагалася перекласти основний тягар на нього, через земський податок; документи земства нашттовхують на висновок, що владі, в дійсності, було байдуже до освітянської культури народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Постановления Зеньковского Уездного Земского Собрания XXXXV-го очередного созыва 1909 г. – Зеньков: Типография Василевского, 1910. – с. 333.
2. Ведомость Зеньковской Уездной Земской Управы о сметных расходах за 1909 год // Отчет Зеньковской Уездной Земской Управы за 1909 – го по счетоводству. – Зеньков: Типография Василевского. – 1910. – с. 258
3. В Зеньковскую Уездную Земскую Управу // Постановления XXXXX-го Очередного Зеньковского Уездного Земского Собрания 1914 г. и Чрезвычайного 10 августа 1914 г. со докладами и сметой на 1915 г. – Зеньков: Типография Василевского, Гадяч. ул., дом №19. – с.178.
4. Доклад Зеньковской Уездной Земской Управы, Уездному Земскому собранию, о распространении народного образования // Журнал постановлений Зеньковского очередного Уездного Собрания третьего созыва 1867 г. – Полтава. – 1867. – с. 53.
5. Доклад Полтавской Губернской Земской Управы о введении всеобщего обучения в Полтавской губернии // Постановления XXXXIII-го созыва Зеньковского Уездного Земского собрания 1907 г. Зеньков: Типография Г.Н. Подземского. – 1908. – с.165.
6. Доклад Ревизионной комиссии по народному образованию // Постановления XXXXX-го Очередного Зеньковского Уездного Земского Собрания 1914 г. и Чрезвычайного 10 августа 1914 г. с докладами и сметой на 1915 год. – Зеньков: –Типография Василевского, Гадяч. ул., дом №19 . – 1915 . – с. 208-209

7. По ходотайству Зеньковского Уездного Училищного Совета о введении в народных училищах обучения детей школьников гимнастике и военному строю // Постановления Чрезвычайных Зеньковских уездных собраний 29 января и 17 июня 1912 года. – Зеньков: Типография Василевского, Гадяч. ул., дом №19. – с. 45 – 47
8. Об исходатайствовании пособия на оборудовании вновь открываемых народных училищ. Постановления Чрезвычайных Зеньковских Уездных Собраний 29 января и 17 июня 1912 года. – Зеньков: Типография Василевского, Гадяч. ул., дом №19. – с. 47 – 50.
9. Доклад по предмету народного образования // Свод постановлений V-го очередного Зеньковского уездного земского собрания с приложениями к нему 1869 года. – Полтава: Типография Пигуренка. – с.38.
10. Земский склад учебников и письменных принадлежностей // Постановления XXXXX – го Очередного Зеньковского Уездного Земского Собрания 1914 года и Чрезвычайного 10 августа 1914 г, со докладами и сметой на 1915 г. – Зеньков: Типография Василевского, Гадяч. ул., дом №19. – с.214.
11. Зеньковскому уездному земскому собранию, уездной земской управы доклад // Постановления VII-го очередного Зеньковского уездного земского собрания, 1872. – Полтава: Типография Пигуренка, 1872 – с.54 – 59.
12. Зеньковскому Уездному Земскому Собранию, Уездной Земской Управы, доклад // Постановления VIII-го очередного Зеньковского Уездного Земского собрания. – Полтава: Типография Пигуренка, 1872. – с.51; Типография Г. Н. Подземского, 1910. – с.65
13. О расширении предметов преподавания в Зеньковском Уездном училище // Свод Постановлений VI-го очередного Зеньковского Уездного Собрания с приложениями к нему, 1869 года. – Полтава. Типография Пигуренко, 1869. – с.48 – 49
14. Об урегулировании отношений инспектора народных училищ и попечителей народных училищ по распоряжению школьными помещениями. / Постановления Зеньковского Уездного Земского Собрания XXXXV-го очередного созыва 1909 года. – Зеньков: Типография Василевского, 1910. – с.91- 92
15. Приложения // Статистический ежегодник Полтавской губернии 1904 г. – с.85-87.
16. Список земских школ с распределением по волостях // Отчет Зеньковской Земской Управы за 1909 г. – Зеньков: Типография Г.Н.Подземского, 1910. – с.65.

17. Содержание земских начальных школ // Отчет Зеньковской Уездной Земской Управы за 1909 г. – Зеньков: Типография Г.Н.Подземского. 1910. – с.84

* * *

УДК 394.21(477.53)

Л. Шаповал

ОБРЯДОВО – РИТУАЛЬНІ ДІЇ СВЯТА КУПАЛА НА ТЕРЕНАХ ПОЛТАВЩИНИ

У статті аналізується кульмінаційний момент літнього циклу народного календаря – християнське свято Івана Купала, яке має язичницькі традиції обрядовості українців. Автор виокремлює обрядово – ритуальні дії свята Купала на теренах Полтавщини, виокремлюючи його регіональні особливості. Наголошується на відродженні й популяризації звичаєво – обрядової культури купальської обрядовості у сучасному побуті полтавців.

Ключові слова: свято, обряд, звичай, традиція, ритуал, купальська обрядовість, народний календар, Марена (Мара), Купало, купалки, культури вогню, води, рослинності.

Упродовж століть український народ творив духовне середовище, наповнюючи його унікальними ритуалами, святами, обрядами, звичаями, які пов'язані з літочисленням, змінами сезонів природи. Звичаї, свята річного циклу українців складні за походженням, мають аграрний характер. Іменем Купайла названо язичницьке божество родючості, урожаю, а обрядодійства свята Купайла приурочували вшануванню молодості, кохання й очищення.

Перші описи свята датовані XVI-XVII століть, зокрема, в Густинському літописі (1620 р.) зазначається, що купальське святодійство відзначали напередодні жнив. Якщо попередні свята були опосередкованими етапами підготовки до жнив, то купальська обрядовість є її завершальним етапом [12, с.149]. В «Житті Володимира» (XVI ст.) свято Івана Купайла описується так: «В*ь вечерь зобравшися младенцьи и паннї плетуть собі вінки изъ зыля розного, которіе кладуть на голову и опоясуютъ ся ими; кладуть зась огонь и берутъ ся за руки и около огня одного скачуть, співаючи пьсни, въ которьихъ часто споминають Купайла» [1, с.182]. Існує припущення, що назва «Купайло» близька до